

Այս բոլոր հարցերը առաջնորդում են ի հարկէ համաձայն Հայոցնու կարծիքների, որ նա ունի բնորոշ հասկացումը և յատկական ցանկերի մասին, և զիստամբ մեր մտածեցինք նորա զանազան էջերում գրուած կարծիքները մի մի հարցական նշանների ձեւով շարել՝ յստիգիման նրա սխալ ենթադրութեան, որպէս զի պարզ տեսնի ընթերցողը թէ քննադատար, շնորհիւ եղիշէին բաւականաչափ անձնութիւններ, որպիսի տարակարծիք լիցող ունի բանեցրած իրար յաջորդող էջերում: Արիշ բաւականութեամբ, ուր խորհրդածութիւնների մէջ Հայոցնին իւր ասածի տերը չի հանդիսանում: Եւ յայտնի էջում նա պատրաստ է հակառակին ասել քան նախորդ էջում ասածը. և ապա արեւ եթէ ծիշէ, որ «ո՞նք ինքը մարդն է», հարց ուրեմն ծիշէ, որ Հայոցնին իւր ասածի տերը չէ: Ահա մի օրինակ ևս այդ տեսակից. 1897, էջ 10 մենք խրատած ենք Հայոցնու կողմը, որ «ինչ-ի՞նչ մի կամ շատ կերպով անմիաբանութեան վերայ չէ, այլ որեւէ տարածայնութիւն», այս առթով Հայոցնին պատահական չի համարում (ինչպէս այդ մենք համարել էինք ամենայն իրաւամբ) միայն մի ցուցակի մէջ նկատուած են այն՝ միայն մի դէպքով բարձրական կարգի խառնադարձութիւն: Սակայն այդպէս խիստ խոտով Հայոցնին էջ 13 ասում է թէ պատահական կերպով է միայն («գիպուածով իմէ»), որ եղիշէ միօրեւակութիւն ունի երեւ հանդիմանող մէջ (ստորագծում ենք) և նոյնպէս պատահական կերպով է («գիպուածով իմէ») որ նա միօրեւակութիւն չունի ինչ է, 8 և 9 աւելորդ երեւ ցանկի մէջ (տես «Հատուց. Ա» 1895, փետրեմբ. մեր յօդուածը «Եղիշէին պատմութեան աղբիւրը»):

Սակայն մենք ինչպէսքան ընթերցողին, ըստ որում հետաքրքրութիւն ունեցող անձինք անձամբ ևս կարող են տեսնել օրինակների աւելորդ խումբ այնտեղ, ուր մենք աշխատել ենք սեղմուած խոսել և նմաններով միայն բաւականապէս:

Բայց ցանկանալով գագաթնցնել մեր առողքը, զգում ենք մի պարտաւորութիւն — խառնութեանը Հայոցնու երկար յօդուածների միակ արժանաւորութիւնը: Մեզ յայտնի չէ թէ երբեքիցէ Հայոցնին ուշադրութիւն գարծած լինի Եղիշէին և Ղազարի ցուցակների վրայ. իսկ այժմ, առիթ ունենալով այդ մասին մեր առաջարկած փոքրիկ հետազոտութիւնը, Հայոցնին իւր խորհրդածութիւնների համար մտել է վեճեակի Արեւիք. Հայոցնի ձեռագրատանը եւ այնտեղից լոյս աշխարհ է հանել ցուցակների մասին քանի մի ձեռագրական նկատողութիւններ. ծիշէ, որ, վերջիններս Հայոցնու գրելի իրենց իսկական ծառայութիւնը չեն կարողացել մատուցանել. բայց իրենց նշանակութիւնը անշուշտ նրանք կ'ունենան ցուցակների մասին թէ որեւէ նոր հետազոտութեան եւ թէ մեր իսկ նկատողութիւնների մէջ քանի մի անբաղադրելի մնացած երկրորդական հարցերի համար: Նոյնք կարող ենք ասել Ուսուցչատան կանթիքի գտած հատուկորեն իր համար նրա կատարած պայտի մասին վեճեակի ձեռագրատան մէջ. և համարում ենք, եթէ Հայոցնին ձեռնարկէր գէթ այդ երկու խնդրի նկատմամբ ձեռագրական փոփոխութիւններն ար-

ձանագրել «Բաղմալեզի», մէջ, ևս այն ոչ թե թեւակի կերպով, ոտի բնագիմարանելու միտումը առաջնորդ ունենալով, այլ Հէնց այդ փոփոխութիւնները աւելորդ ցուցակների մէջ արձանագրելու նպատակով. — նա աւելի մեծ ծառայութիւն մատուցած կը լինէր թէ բանասերներին ևս թէ «Բաղմալեզի» էջերին:

Թիֆլիզ 1/13 Յունիսի 1897 թ:

ԳՐ. ՏԵՐ-ՊՕՂՈՍԵԱՍ

ԿՈՂՈՍԵԱՍ ԹՂԵՐԱՅԻՆԻ

Գ.

Պարտաւոր ընտրութիւններն են Գիտղոս իմքը ընդդէմ Հայոց:

Ս. Երէջում: Այն հակահայտն շարժումն, որ վերջին 3 — 4 տարին այստեղ ամենուր ուշադրութիւն է գրուած, ևս որ մեր նախորդ թիւում ցուցութեան երեւի կը կազմէր, այժմ արդէն հանդարտած կրնայ համարուիլ: — Եւ ուրախելի է նկատել, որ Վսիկայի շայնքն անվերջով արժանաւորութեամբ տարին իրենց զէմ ուղղուած այն խիստ գրական յարձակումներն. ևս առիթ չունեցան զղչելու իրենց բանած այն գրից վայր որովհետեւ զ. Վելիշկոյի յարուցած ազմունքն ոչ մի վտանգաւոր հետեւեալ յաւաք չբերու: Բնորոշական կ'ենթադրուի թէ կառավարութեան ղեկավարող շրջանները անգամ մի եւս համազօրեցան, թէ Վսիկան ևս Հայոց վայր բարդուած մեղադրանքն ոչ մի օրինաւոր հիմք չունէր: — Հայոց հաստատութիւն հպատակութեան զգաւմունքը կապակած էր իրենց կարող էին այն աստիճանի վրայ որոնք կանխապէս թշնամական ոգւով առողորմու ևս Հայոց դէմ: — Հայ ժողովուրդն անշուշտ պակասութիւններ ունի ունի գոյց ևս մեծ պակասութիւններ, որոնք արդեւք են երթա դարձել ի վեր իր ունեցած քաղաքական գրից ևս վայրենի ցեղերու դրամութեան: Եթէ այս պակասութիւններն անկողմնապէս կերպով երեւան հանուէին ևս ժողովուրդը աւելորդ իրենց նպատակով հարուստուէին, անշուշտ կ'ունենային իրենց բարեբաւ աղքատութիւնն ևս ամէն ինքնատէր Հայ պետք էր շնորհակալ լինել միայն այնպիսի անկեղծ քննադատութեան, որպէս ևս այն դառն լինէր իրեն համար: Անվերջ ևս նոյն իսկ ամենախիստ կերպով քննել իր թերութիւններն, պարզել իր անշուշտ իր սեպհական բարոյական վերքերն ևս յաշտախիլ ըստ այնմ ազգէն ու բժշկուիլ — ասան առաջարկութեան անհրաժեշտ պայմաններէն մէկը: Այն օրն, որ ազգ. մի, մանուանող մէջ նման փոքրեկութիւն, իրականութեւ ևս անկար ժողովուրդ մի, խորհրդած սեպհական ինքնաքննադատութեան ևս թշնամութեամբ լսեց իր թերութիւններու ազգութեան նկատմամբ անկեղծօրէն տրուած խրատներն, այն

օրն մանուսանդ, որ այն ժողովուրդն հասաւ անմտութեան այն ծայրագոյն աստիճանին՝ որով համարմով կողմով թէ ինք պատկանութիւններ չունին եւ թէ իր բնութարանն ցանկեր, իր վարած կեանքը, իր ունեցածը կրթութիւնը, իր աշխարհայեցողութիւնը, զինք շրջապատող ազգերու մասին իր ունեցած գաղափարն՝ եւ վերջապէս իր ցեղական յայտնի յոռի յատկութիւններն — անթերի են եւ ոչ ալ ուզողութեան կարտա, — եւ որ՝ իրեն հետեւածն այս տակարարութիւն կամ համայնութիւն, գոյութեան ճանձնը իսկ թշնամութեամբ ընդունեցաւ իր վրայ եղած քննադատութիւնները, այն օրէն իսկ, այնպիսին դատապարտուած է անշարժութեան եւ վերջ ի վերջոյ կը մատուցի մեղաւորութեան: — Մեր միջնաւոր ոչ-քրիստոնէս զոյգայնները կենդանի օրինակ մեզի: Շատ անգամ կարգացած ենք օտար մամուլէ ու դատկութեան մէջ, օրագրողներու եւ ճանապարհորդներու աննպատակ դատողութիւնները: Հայտ բարբառն ու ցեղական յատկութիւններուն մասին, ու թէ եւ այդօրինակ դատողութիւններու մէջ միշտ ստույգն ու անստույգը խառն ի լինին — բայց այնու ամենայնիւ ոչ մի բանիմաց Հայ իրաւունք չունի դեպուկելու: Երբ հետեւ քննելով իր ներքինը եւ զինքն իր շուրջը, կրնայ զգալ եւ համոզուիլ իր յատկութիւններէն, իր բնութարանին այդ պատկերին մէջ շատ կետ կայ, որ բնու հեռու չէ մարտադրութեան: ... Կարողա՞ւք զգալ աննպատակ դատողութիւնները մենք չենք վերաբերուի, որովհետեւ նայն ինքն այդ գրականին ոգին եւ հանգամանքն այնպիսի են, որ Տեղեկանքին կողմէն օրեւ կանխապէս շարժմանութիւն չեն բովանդակեր, եւ եթէ երբեմն կը շարժապանդէ իր մեղադրաբեր մէջ, այն ալ ոչ այնչափ իր բարձրագոյնութեան պակասութեան կը վերաբարենք, օրագրի իր դատողութիւններուն իրեն: Տիմ Ժողովուրդը պարբերաբար թեւաբանութեան, եթէ միայն այն ազգեր ենք զիստամբ խեղճութիւնը չեն լինի իր կողմին: — Բայց խեղճի իր փոխարէ, երբ քննադատութիւնները յայտնի, կանխապէս շարժման նպատակով են գրուած, ցոյց տալով քննադատական ժողովուրդան միմիայն տկար եւ պակասութիւնները, ընդհանրացնելով այնպիսի թերութիւններ՝ որոնք միայն մասնաւոր անհատներու կամ շրջանին են յատկու, շարժապանդելով պակասութիւնները միմեկէ հրեւելային աստիճան, եւ վերջապէս այնպիսի դատողութիւն հակադրական եւ հակաբնական գիտումներ տալով ամբողջ մի ազգի, որ միայն այն քննադատողներու, կամ ճշգրտողներ՝ շարժապանդներու խեղճատեան մէջ կրնային գոյութիւն ունենալ: Այս այս տեսակ «քննադատութիւնները» իրեն յատկապէս թշնամական բնութարանութիւն կրող, միմիայն խորին զայրուած եւ գգուանք կը պատճառեն, թող թէ եւ եւ բարդականացնող ազգեցութիւն կարենան ունենալ:

Այժմ, որ այն յարձակումներն, որոնց ակնարկելիքն յօդուածին սկիզբը, գտնեմք ամենապակաս կարողութեան եւ առ երեսնամի քաղաքացիներէն, մենք կրնանք աւելի պարզ արեւմտի գաղութներէ: Մեզ կը թուի՝ թէ կարելի է անոնք՝ ըստ

իրենց շարժմանութիւն եւ բոտ իրեն հոգեւոր երեք որով խմբի բաժնեւ: — Այս խմբերու առաջինն են բնականաբար ամենին ազգայնիկ եւ ամենին վնասակար կրնան նկատուիլ քանի մի մեծ աստիճանով, գլխաւ ունենալով իրեն Նիւթի Վերտի (НОВОЕ ВРЕМЯ) եւ Մոսկովիյն Վերտի (МОСКОВСКИЕ ВѢДОМОСТИ) լրագրողները: Երբեք կամ կեղծաբանական եւ կամ նեղ-առնական շահերէ առաջնորդանք կը ցանկեն եւ կը ցանկեն խելախել Հայոց մէջ գտնուած կամ երեւան կեանք մըն մի Քիւրդ-Նիւթի... Իրեն հակապատկան երեւոյթ, Այս խմբի համար մեծ զեքը է նաեւ կրօնական տարբերութեան խնդիրը, եւ Հայ հոգեւորականութիւնը՝ հարուածուող դատաւարաբար մէջ վերջին տեղը չէ գրուել: — Երկրորդ խմբին կը վերաբերին Տիգրիսի Капкан (Կապկան) լրագրիչն ու խմբագիր Վելիշկոյի նման անձինքը, որոնք պետական շահերու պահպանութեան եւ «կողպատուած ժողովուրդի» (վարդ) իրաւունքներու պաշտպանութեան գիմուկի տակ՝ գերաւ ժողովրդականութիւն գրաւելու են անձնական շահարկով թէ ինչ քանակով պաշտպանութեան գրգռել լեզուէն — ոչ նաեւ ճամբարականութեամբ «հին հայերէն» մտքով կ'աշխատէր, նկարագրելով թէ ինչպէս ամեն զայնպիսի իր քաղաքէն ու կը կողպատուէին իրենց (վարդները) այն Միւսկովի (Հայերէն) եւ մասնաւոր նաեւ ընտանեկան լեզու էին առած, եւ որոնք այժմ այնքան են ռեպեր-ցի, որ ոչ միայն տնտեսական գրաւութեան մէջ կը պահէն Բոստանի նախկին տերերն, այլ եւ կը համարձակին իրենց նախկին մայրաքաղաքը պարզապէս հայ-գաղութիւն եւ կառավարել: ... Առաջին խմբի՝ այսինքն յետադիմական ուսումնական յարձակումն ինչպէս տեսանք, ընդարձակ սահման եւ հոգ ունեն, հետեւելով որով փոստէն, ուստի եւ անոր զարգացման կամ աստակացման պարագաները բացման էին, բայց միւս երկուքին պարզաբար զլուսարարդէն տեղէն, համեմատաբար աւելի անձեռն շրջանի մէջ կ'աշխատէր, ուստի եւ շարունակուեցաւ մինչեւ այն օրն, երբ պիտի որոշուէր թէ ո՞վ իր իշխելու Տիգրիսի քաղաքային խորհրդարանի մէջ, գործակն Հայերէն թէ վարդիք Բոստանի հետ միացան: — Այս վերջին կեղծ գիտելով կրնայ ստուել՝ թէ մասնաւոր վելիշկոյի եւ Վրաց մամուլի յարձակումը ընտանեկան յայտնութիւն ունենալու նպատակով կը կողմնաւոր:

Գալով այս վերջին խնդրին, ինչպէս նախորդ յօդուածին մէջ տեսանք, Տիգրիսի Հայերէն բացարձակ առաւելութիւն չէին պահանջեր իրենց համար, թէ եւ եթէ նեղ ազգայնական տեսակետով նայէին իրենու վրայ (ինչպէս որ կը մեղադրուէին), կրնային ապա կերպով միայն հայեր

ընտրել, քանի որ թուեարկելու ներկայացուցիչներ մեծ մասամբ Հայ էին: — Իրենք կ'ուզեին միայն որ խորհրդարանի անդամներու գոնե կէսն իրենցմէ լինէր, քանի որ քաղաքին ստեղծ վճարողներու համար՝ քաղաքային բէ-էնէ՛ն ծախքերը հոգացողներու միջամտանութիւնը Հայ էր: Բայց Վերայիք եւ Վելիշկոյ խումբը կը պահանջէին, որ Հայերու թիւին ինչպէս մինչեւ 1/3-ը համար թիւին, եւ կամ վեացի նշանաւոր հրապարակագիր (այսժ Գոթի քաղաքի քաղաքապետ) Նիկոլայսէի ծրագրի համաձայն, Տիպիտի բոլոր ազգայնութիւններն իրենց ներկայացուցիչներն ունենային գաւառի մէջ, բայց իրենց բազմութեան: Այս կերպով Հայերու թիւը կէսէն վար կ'իջնէր եւ Վերայ թիւը կ'աւելնար: Բայց օրէնքը չէր ընդուներ այս տեսակ գաղափարը: Օրէնքի առէնէ չկան Հայ, Վերայի, Թուս, Թաթար եւ այլն, այլ կան միայն առաջ քաղաքացիներ, որոնք բոլոր իրենց ներքին համոզման, իրենց արժանաւոր համարած անձը կրնան ընտրել: Վեր-Հապա Մայիս 18/30-ին կատարեալ առաջին թուեարկութիւնն, որու արդիւնքն եղաւ 38 Հայ, 8 Վերայի, եւ 11 Թուս, Գերմանացի: Այս առաջին արդիւնքն ըստիպեց անհամայն էր Վերայ, որոնք բաց ի Լէն բոլորն ալ հրաժարեցան, եւ երբորդ, լրացուցիչ թուեարկութեան ժամանակ ալ միայն 2 Վերայի յանձն առին թուեարկուիլ, թէ եւ եթէ միւս թէկնածուները չհրաժարէին, գոնե 16 — 18 հոգի ապահովագին կրնային ընտրուիլ: Այս հրաժարումները ընձամական ցոյց էին դէպ ի ընտրութիւններ: Երկրորդ, լրացուցիչ թուեարկութիւնը, կատարուեցաւ Յունիս 1/13-ին որով բնօր ամենը ընտրուեցաւ 79 իրաւասու: (պակաս մնաց 1 անգամ եւ 16 թէկնածու): Վերջնական ընտրուելներն էին 55 Հայ, 20 Թուս, 3 Վերայի եւ 1 Գերմանացի: — Այս ընտրութիւններն բոլոր օրինի պէտք է հաստատուին նահանգական տեսելի կողմէն, որուն արդէն քանի որ գահագտանը մասնացուած են. գահագտաները մասերս պիտի ընենին եւ հաւանական է որ անհետեւանք թողուին* — Ըստ այսմ՝ առաջինիս քառամակնի (1897 — 1901) համար ալ իվկասի մայրաքաղաքի քաղաքային գործերու ղեկավարութիւնը կը մնայ Հայոց ձեռքը: — Ինչպէս է այսժ Թէ իմ կ'ընտրուի քաղաքապետ այս ընտրութիւնը կախուած է գաւառէն, որ խահմութեան համար գոցել առաջ քաղաքացուի ընտրել այսանգամ, փոխանակ հայտաւ ընտրուած 79 իրաւասուներու մեծ մասը՝ թէ հայ եւ թէ օտարազգիք — բարձրագոյն ստու՞ծ ստացած անձինք են — իրաւագէտ, խմբագիր, ծառարարգէտ, բժիշկ, վաճառական, սեղանաւոր եւ այլն: — Թուստոտանի մէջ շատ քիչ կը գտնուի գաւառ, որ այն թուով համալսարանական կրթութեամբ անդամներ ունենայ: Ընտրուածներէն շատերն արդէն կ'աղագմակցէին նախորդ գաւառէն: Ար մնայ բազմապէս որ նոր գաւառի կարողանայ ար-

գորացրնել իր վրայ գրուած յայտերն եւ գոհացում ալ իվկասի ամենէն հայաշատ քաղաքին բազմազանի քաղաքային պահպանութեան:

Եւ այսժ իվկասեան լրագրութիւնն արդէն հանդարտած կ'երեւայ, Պ. Վելիշկո՞ թէ եւ շափազանց դժգոհ իր կրած անյարկութենէն, ստիպուեցաւ վերջնական վերջն հրահանգել հաղաթընել իր անմիջապահ յարակիցներն, որոնք միմիայն հետեւանք տեղական ցեղերու մէջ ժառանգաւորապէս պտուղութիւն յառաջներէն եղաւ:

Այսժ՝ քննենք ինչպիսի դրսեւոր կողմը: Միշտ ճիշդ կը մնայ գաղղիական առածը թէ à quelque chose malheur est bon. Այս առաջ վիճամուսութիւնները գոնե այն առաւելութիւնն ունեցան, որ Հայոց աչքերը բացին. ասանք հիմայ պէտք են լաւ գիտնալ, թէ ինչ է իրենց դէմ ուղղուած անհամար մեղադրանքն եւ թէ օրինքն են ինչպիսի անձինք են պատարտող առաջին առթիւ յարձակում գործերն: Բայց կայ ուրիշ ուշադրութեան արժանի կէտ մի եւս: Հայոց վրայ բարձուած "պակասութիւններէն" մէկն ալ այն էր՝ թէ Հայերը "ամուր կապուած են իրար հետ եւ միշտ միմեան են": Ամուրի միտքը կա զայ Գործընկերուս երբեմնեղած ազգային երգերն, որոնց մէջ երգիչները "ազգասիրաբոր" գառնապէս կը գանգատէին Հայոց "անսիրամտութեան" վրայ, երկարօրէն բացատրելով՝ թէ ինչպէս այս "անհաւաք ընտին է Հայուն եւ պատճառ ազգի բոլոր դժբախտութիւններուն: Որչա՞ք փոխաւ եւ հանգստանալներ... հիմա՞ Հայոց սերս "միստանութիւնն" է որ աչքի փուշ է գործած հակաանկորդներուն եւ կոտորածներու առթիւ կա տայ: Հայերն իրոր կ'օգտենն, Հայերը միայն իրենց ազգային նեղ շահերը կը մտածեն, Հայերը միայն իրենց բարեգոյնն. եւ ազգային հիմնարկութիւններուն գրում կը կտակին. հայ բարձր պաշտօններուն կ'աշխատին միշտ զիրենք շրջապատել հայ օտարապետներով, հայ կառավարիչները գիւրութիւններ կ'ընծայեն առանձնապէս հայ ժողովրդեան բարգաւաճման եւս: Ահա մեր հակաանկորդները "մեղադրանքը" — Լէ որ ամենէն փայլունն է, պ. Վելիշկոյ արտասուել կերպով կը գտնուաւ որ լրագրի մէջ՝ թէ "սը մի Հայ չէր գտնուած, որ հայ մամուլի մէջ երեւցած փոքրիշտեւ կառիւծելի ուղղութեամբ յօդուած մը չհղորդէ ուր հարկն է... Ինքը պ. խմբագիրը երկար ժամանակի փնտնելէ ետեւ "այսպիսի" Հայ մը, վերջապէս յաջողեցաւ գտնել. բայց այս մէկն ալ ինչքանիս այնպիսի փորձանք բերաւ, որմէ առած հարուածը շատ ծանր էր լինելու իրեն, (թէ եւ հիմ կայ կարծելով՝ թէ հայ թարգմանութեան աղաւաղումն, որ կը յիշենք վարք, ուղղակի Վելիշկոյի միջոցով է եղած) Խորիման Հայրիկ՝ Էջմիածնէն ելրիւսն դալով՝ այնտեղի երեղեցւոյն մէջ թշուառ Հայ գաղթականներու համար կարեւոր քաղաք էր խոստած ի հոգեւոր միջոցարկութիւն առաւապապ ժողովրդեան: Այս քաղաքի երեւցաւ "Արձապանքի" մէջ. եւ պ. Վելիշկոյ աճապարեց անոր թարգմանութիւնը ապաւն իր լրագրին մէջ. բայց այնպիսի ձեւով, որ քաղաքի իմաստը բոլորովին կը փոխուէր: Այն տեղ, ուր

* Ինչպէս մեր Ծագ. Թղթակիցը կը գուշակէր, նահանգական ատեանը իրօր ալ միջոց գաղափարները իրեն անհմտ, եւ եղած ընտրութիւնները հաստատեց: ԽՍՏՐ.

կաթնոցիկսոր՝ բոս Հայերէն բնագրին « փրկութեան » յորդոր կը կարգար, ուստեղին թարգմանութեան մէջ փրկութիւն բառի տեղ « ազատութիւն » կը գրուած. այսպէս եւ ուրիշ աղտաղումներ. Աւելացայցեք ասոր վրայ եւ այն՝ թէ Ալեիշիլոյ գիտմամբ չէր յիշած թէ քարտին ուղղուած էր ատմականայն առաջինայ զաղծմաններուն (եւ ոչ թէ Ռուսահայոց), այն ժամանակ կ'իմացուի թէ ինչ կ'ուզէր հասցնել ուստ խմբագիրը... « Արձագանք » այս խորգտեսութեան աւելին վերին աստիճանի տեղին եւ իրաւացի խիտ յօդուածի մը մէջ, — որ տեղիս միւս ուսուլըագիրներու մէջ ալ թարգմանուեցաւ... երեւան հանելով « Կառկասի » խմբագրին շարամտութիւնը, զգալի հարուած մը տուաւ անոր: Մի եւ նոյն ժամանակ Ալեիշիլոյ՝ ուղղելով օգուտ քաղել « Մշակի » եւ « Արձագանքի » մէջ տեղի ունեցած ներքին, մշտական բանականներէ, փորձեց « Մշակի » իր կողմէ գրուել եւ կեցծ, շուրջըթմական խօսքեր ուղղեց այս վերջինի հասցնին. բայց « Մշակ » բնականաբար զգուշացով ետ դարձուց այն խմբագրին փայլալայնքն, որ Հայերեւ եւ Արցախէնու մէջ որով ցանկէն վերջը, ջանք կ'անէր նոյն որովս փակել նաեւ Հայոց ներքին գրական կենտրին մէջ, ասրբեր նպատակով: Այս իրատեն ետքը Ալեիշիլոյ սոփականացաւ եւս կենտը՝ Հայերէն « կաթածելի » նիւտած յօդուածներու թարգմանութիւն հրատարակելէ:

Բարձրանք, որ եթէ ոչ բոլորովին՝ գոնէ երկար ժամանակ ալ եւս առիթ շունենանք դառնալ այս խոյրին:

Տիգրիս, 24 Յունիս / 6 Յունիս 1897:

Կ. ՏԻՐՈՆԱՆ

ԳՆՏՈՂՈՒԹԵՆ ՄՇԻԹԻԻ

« Բազմանդան » օրաթերթը, որուն, քանի մը պարագաներու մէջ բռնած ուղղութիւնը ապագայ քննադատութեան կը թողուին, զի մի գայեց... — իր 202 թիւին մէջ, « Անդուտ ամսօրեայիդ » պ. Մ. 2-ի մէկ ուսուցանասիրութեան? մասին գրած քննադատութեան վրայ կը յարձակի յախուռն ու միտք գաղափարով մը:

Պ. խմբագիրը սա կէտը թաղ լաւ գիտնայ՝ թէ անցած են այն բարեկալած? ժամանակները ուր կը հաւատայինք միամտօրէն կեղծքներու եւ զղոյցներու որովք մեր ամէն կարգի համազուլմեքու հիմունքը կը կազմէին, եւ որ ցաւալին է՝ մեր ազգ. դատարարականութեան խարխիւր նկատուած էին:

« Անդուտ » մէջ գրուած, թարգմանուած, ու նաեւ մծծայարգ Միքայէլութեանց եւ ուրիշներէ հրատարակուած՝ Աթուրա զոյգին ու նմաններուն վրայք բնականօրէն մտադառնութիւնները ուղղեց նորէն կրկնել, Միայն կը ցաւինք՝ որ պ. Մ. 2-ի այնպիսի գիտական կեղծքնին մը մէջ, հակառակ երկարամկայ փորձառութեան, չէ կրցած օգ-

տալի գարուս գիտութեան ձեռք բերած արգիւնքէն:

Տխուր իրականութիւն: Այդ իբր Ժողովարհ համառուածները, այսօրուս օրս, գիտութեան աւելեւ բան մը չեն արժեր: Մեր Պոլսոյ գրական հրատարակը, վարժարաններու եւ ազգ. շրջանակներու մէջ, իւրաքանչիւր քաղաքական, այդ տեսակ իմաստը պատմագէտներու, բանասերներու, գիտականներու լեզուին մը կը հանդիպին: Ամէնքն ալ սպրմի գլուխներ. ուստ ազգասիրութիւնը իրենց վահան ընտրած՝ արգելք կը յարուցանեն ճշմարտին, իրականին ու օգտակարին գէտ: Ահա ասոնք են մեզ առաջնորդները...

Բայց ինչ ընեն խեղճներ. Ժողովարհ միշտ ինչքան էն մէկն — նկայ ինչքան Ժողովարհ եւս ինչքան էն:

Յ. Պոլիս 1 Յունիս 1897:

ԳԻՏԵՐՈՒԿ ԳԻՏԵՐՈՒԿԱԾ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՊՇՏՄԱԿԱՆ ՏԵՐԱԿՈՒԹԻՒՆԷ
ԵՂԻՍԵՐԹՈՒԳՈՂՍԱՌԵ ՀՈՇՈՑ
ՎՈՂԵՄԻ ՎՇՐՈՒԹԵՆՆ ՎՐՈՑ

(Ըրարածութիւն եւ վերջ)

Երբ եղիսարեթուպոլսոյ ազգայինք, իրենց գլուխն կ'ած այլեւայլ խառնակութիւններէն քիչ մը հանգչեցան, ասոնքն գործքերին եղաւ իրենց համար աստուածային պաշտաման տեղ մը եկեղեցի մը կանգնել: Ուստի — ինչպէս ուրիշ տեղ ալ տեսանք՝ — ձեռք ձեռքի տուած ամենայն եռանդեամբ սկսան եկեղեցի մը շինել, հիմակուան վնասէ կոչուած հրապարակին մէջ. 1723 թ: Աստուծոյ օգնութիւնը հետեւինքն երկասն զի քիչ ատենի մէջ (1725) լմացոյցին անոր շինութիւնը: — Գրանսիրականիոյ լատին եպիսկոպոսը՝ Պարոն Յովհ. Անգղիոյ կոմս Սիկիզմոնտոս Գորնթիթի երկրին այն ատենի վերին կառավարին ներկայութեամբ զանկէպ օծեց: Աս երկրեցիք, քարաշէն եկեղեցիս Ե. Երրորդութեան նուիրուեցաւ: Եւ նի խմ անուանով — թէպէտ շատ ողորմելի ու երեսէ ձգուած վիճակի մէջ — մինչեւ այսօր կանգուն կեցած է:

Սակայն այս եկեղեցին, բաց անկէ՝ որ շատ ցած տեղւոյ մը վրայ էր — որովհետեւ շատ հեղ, եւ ի մէջ այլոց 1763 թ. Գիւգիլիէօ գետին ալիքներն անոր նոյն խոյն միւնչեւ սրը-

Եւ ՅԵ Հայք յեղիսարեթուպոլսոյ, Ա. Հատար. Էջ. 27: